

В.Є. Сафонова

м. Київ

ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Для забезпечення стійкості вузу в економічних умовах, що постійно змінюються, освітні установи повинні безперервно відстежувати стан ринку освітніх послуг, оцінювати своє положення на цьому ринку. Поява недержавних вищих навчальних закладів зробила цю проблему ще актуальнішою. Освіта перетворилася на бізнес, що призвело до жорсткої конкуренції в системі вищої школи.

Для вирішення завдань адаптації, виживання і розвитку в ринкових умовах з'явилася необхідність в розширеному аналізі своєї діяльності і ринку освітніх послуг. У конкурентному нестабільному середовищі на перший план висувалося завдання створення і збереження економічної стійкості. Але відсутність інструментарію для визначення економічної стійкості освітніх установ поставило вузи в ситуацію невизначеності.

Різні аспекти фінансово-економічного механізму функціонування закладів вищої освіти в контексті реформування освітньої галузі в Україні досліджувалися в роботах відомих вітчизняних науковців: В. Боброва, Я. Болюбаша, Т. Боголіб, О. Грішньої, В. Журавського, М. Згуровського, І. Каленюк, В. Кременя, В. Лугового, В. Огнев'юка, М. Степка, та багатьох інших.

Однак, незважаючи, на чималий обсяг доробку науковців, майже зовсім відсутні дослідження з оцінки економічної стійкості вищих навчальних закладів як запоруки їх конкурентоспроможності.

Тому метою даної статті є дослідження методики оцінки економічної стійкості вищого навчального закладу виходячи з аналізу конкурентоспроможності, фінансової стійкості та оцінки економічного потенціалу.

Існуючі методики оцінки фінансової стійкості підприємств односторонньо оцінюють їх діяльність, і розраховані за ними показники не можуть використовуватися для визначення конкурентоспроможності освітньої установи. Очевидно, що сьогодні назріла необхідність створення методики комплексної оцінки ефективності діяльності вузу.

Виходячи з наукового трактування економічної стійкості, ця оцінка проводиться за трьома напрямками: аналіз конкурентоспроможності; аналіз фінансової стійкості; оцінка економічного потенціалу.

Аналіз конкурентоспроможності ґрунтується на маркетингових дослідженнях, дотриманні нормативних показників і інформації внутрішнього характеру. Аналіз фінансової стійкості проводиться на базі джерел бухгалтерської звітності. При оцінці економічного потенціалу використовуються внутрішні фінансові документи, плани і звіти.

При формуванні оцінки економічної стійкості важливим є чітке розмежування цілей, завдань і об'єктів оцінки. На рис. 1 представлені етапи проведення цієї оцінки.

На підготовчому етапі слід виявити необхідність проведення оцінки економічної стійкості. Наприклад, знання цієї методики потрібні при відкритті нової перспективної спеціальності, при кардинальних змінах в існуючих освітніх програмах з метою підвищення їх конкурентоспроможності, при підвищенні ефективності діяльності, при закритті неперспективних спеціальностей і так далі.

Об'єктом оцінки економічної стійкості є економічна (освітня та інша) діяльність, яка пов'язана з навко-

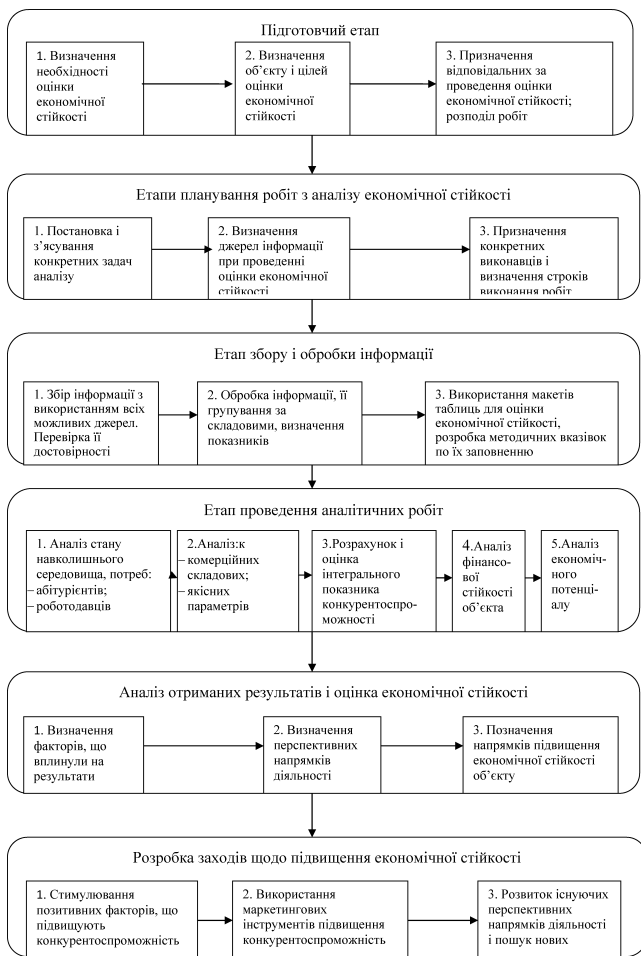

Рис. 1. Схема поетапної роботи з оцінки економічної стійкості

лишнім середовищем: потенційними замовниками (підприємствами, державою, приватними особами), конкурентами і державними органами. Суб'єкт оцінки економічної стійкості — вищий навчальний заклад, філія вищого навчального закладу, освітня програма.

Завдання оцінки економічної стійкості [4]:

визначення потреб суспільства і ринку та порівняння їх з пропонуваними вузом і його конкурентами освітніми послугами;

виявлення складових, що позитивно і негативно впливають на суб'єкт оцінки;

визначення фінансових і трудових резервів для підвищення економічної стійкості;

розробка плану з підвищення економічної стійкості.

Позиції вищих навчальних закладів на ринку нерозривно пов'язані з вивченням конкурентоспроможності освітніх програм, що надаються ними. Міцніші позиції на регіональному ринку займуть ті вузи, які разом із збалансованим діловим портфелем працюватимуть над створенням торгової марки (brand name), що користуватиметься довірою у споживачів [2]. Чинником, що підвищує конкурентоспроможність, є також готовність вузу надати освітні послуги в інноваційному режимі з використанням сучасних інформаційних технологій і ноу-хау.

Важливо те, що конкурентоспроможність освітньої програми визначається тільки тими властивостями, які представляють істотний інтерес для споживача і забез-

печують задоволення даної потреби. Всі показники послуги, що виходять за ці рамки, не повинні розглядатися при оцінці конкурентоспроможності як ті, що не підвищують цінність послуги в конкретних умовах. Тобто показники освітніх послуг, що відображають її ефект для виробника, часто не мають значення для споживача. Споживача цікавлять лише споживчі властивості, яким би шляхом вони не були досягнуті.

Така оцінка здійснюється в декілька етапів, які представлені на рис. 2.

1 етап — За допомогою маркетингових досліджень проводиться формулювання і систематизація вимог споживача до освітньої установи або освітньої програми і визначення переліку показників, що підлягають оцінці.

2 етап — Будеться ранжирувана оцінка показників за ступенем значущості з позицій споживачів. На першому місці розміщується найбільш значущий показник. Достовірний результат може бути отриманий у разі використання в якості експертів споживачів цільового ринку.

3 етап — Проводиться оцінка, яка здійснюється окремо по кожній з конкуруючих освітніх програм або по групі програм, що надаються кожним з основних конкурентів. Якщо можливі прямі кількісні оцінки, показники представляються в натуральних одиницях вимірювання або інших кількісних показниках (часках, індексах, питомих вагах). Якісні показники виражаються умовними кількісними оцінками — балами.

4 етап — Вибирається база порівняння; від її вибору в значній мірі залежать правильність результату оцінки конкурентоспроможності освітньої програми і ухваленні надалі рішення. Базою порівняння можуть виступати [12]:

- потреби покупців;
- величина необхідного корисного ефекту;
- зразок освітньої програми якого-небудь лідируючого вузу-конкурента;
- гіпотетичний зразок;
- група аналогів.

Для порівняння показників по вузу базовими приймаються показники провідної освітньої установи або вироблені самим вузом як еталонні.

5 етап — Здійснюється послідовне порівняння кожного з показників конкурентів з аналогічним «еталонним» показником.

6 етап — Розраховують узагальнюючий показник конкурентоспроможності.

Безрозмірна величина індексу дозволяє обчислити узагальнюючий (інтегральний) індекс конкурентоспроможності по кожній конкуруючій послугі або по вузу-конкуренту.

Комплексний метод оцінки конкурентоспроможності ґрунтується на застосуванні комплексних показників або зіставленні питомих корисних ефектів аналізованої послуги

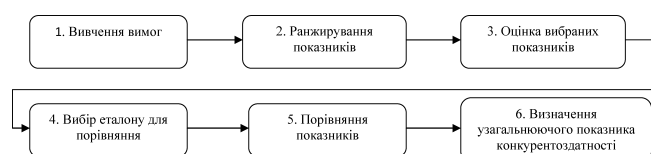

Рис. 2. Етапи виявлення показників конкурентоспроможності

і зразка [8]. На рис. 3 показаний алгоритм комплексного методу оцінки конкурентоспроможності.

1 етап — Розрахунок показника за нормативно-правовими параметрами: наявність ліцензії на ведення освітньої діяльності, свідоцтва про атестацію, свідоцтва про акредитацію та інше.

2 етап — Розгляд якісних параметрів. Оцінка відбувається за запропонованими на рис. 2. блоками. Розрахунок групового показника за нормативними параметрами проводиться по формулі [6]

$$I_{НП} = \sum_{i=1}^n q_{ni} \quad (1)$$

де $I_{НП}$ — груповий показник конкурентоспроможності за нормативними параметрами; q_{ni} — одиничний показник конкурентоспроможності по i -му нормативному параметру.

Відмітною особливістю даної формули є те, що якщо хоча б один з одиничних показників дорівнюватиме 0, що означає невідповідність параметра обов'язковій нормі, то груповий показник також дорівнюватиме 0. Очевидно, що товар при цьому буде неконкурентоспроможним.

Розрахунок групового показника за якісними параметрами (окрім нормативних) проводиться по формулі [5]

$$I_{ЯП} = \sum_{i=1}^n q_{ni} \cdot x \cdot \alpha_i \quad (2)$$

де $I_{ЯП}$ — груповий показник конкурентоспроможності за якісними параметрами; q_{ni} — одиничний параметричний показник конкурентоспроможності по i -му якісному параметру; α_i — вагомість i -го параметру в загальному наборі з n якісних параметрів, що характеризують потребу.

Розрахунок групового показника за економічними параметрами проводиться по формулі [6]

$$I_{ЕП} = \frac{B}{B_0} \quad (3)$$

де $I_{ЕП}$ — груповий показник за економічними параметрами; B, B_0 — повні витрати споживача відповідно за оцінюваною освітньою програмою і зразком.

Розрахунок економічних параметрів проводиться за тою ж схемою. При цьому враховуються витрати споживачів за всіма освітніми програмами, що надаються вузом, тобто використовується показник доходів від освітньої діяльності за період навчання.

Розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності проводиться за формулою

$$K = I_{НП} \cdot \frac{I_{ЯП}}{I_{ЕП}}, \quad (4)$$

де K — інтегральний показник конкурентоспроможності аналізованої освітньої програми по відношенню до програми-зразка.

Показник конкурентоспроможності визначається за цією ж формулою, тільки груповий показник за якісними параметрами буде оцінювати якість діяльності вузу, а груповий показник за економічними параметрами I доходи від освітньої діяльності. Аналіз отриманих ре-

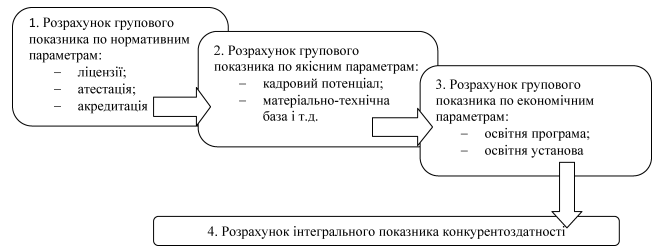

Рис. 3. Етапи розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності

зультатів за інтегральним показником конкурентоспроможності приведений в таблиці 1.

Показник конкурентоспроможності відображає відмінність між порівнюваною програмою і програмою-зразком в споживчому ефекті, що приходить на одиницю витрат покупця з придбання освітньої програми. Інтегральний показник конкурентоспроможності характеризує ступінь відхилення якісних характеристик від програми-зразка з урахуванням доходів порівнюваних сторін.

Аналіз інтегрального показника конкурентоспроможності дозволяє оцінити, чи відповідає якість і ціна освітніх програм характеристикам, виробленим на основі вимог споживачів і прогнозного розвитку ринку, і виявити, яка з складових негативно впливає на конкурентоспроможність, а яка — позитивно. На основі такого аналізу виробляється план заходів, що підвищують конкурентоспроможність освітньої програми, наприклад, підвищення частки професорсько-викладацького складу, відкриття нових комп'ютерних класів, участь в соціально значущих заходах і так далі.

Рівень фінансової стійкості характеризується терміном погашення заборгованості за поточними зобов'язаннями, оперативністю реагування на зміну ринкової кон'юнктури і здатністю фінансувати нові програми. У довгостроковому аспекті рівень фінансової стійкості і фінансового стану визначає конкурентоспроможність вузу — так, зростання позабюджетних коштів в результаті конкурентних переваг збільшує власні засоби, підвищує платоспроможність, фінансову маневреність та ін.

У свою чергу, для підтвердження і підвищення конкурентоспроможності потрібна додаткова імобілізація фінансових резервів для залучення висококваліфікованих викладачів, підвищення кваліфікації співробітників, вдосконалення матеріально-технічної бази, що знижує рівень фінансової стійкості освітньої установи. Тому підвищення конкурентоспроможності і поліпшення фінансового стану є різноспрямованими цілями розвитку вузу.

Таблиця 1

Аналіз інтегрального показника конкурентоспроможності

Значення К	Освітня програма	Вищий навчальний заклад
< 1	Дана програма поступається зразку за конкурентоспроможністю і приносить менший споживчий ефект	Даний вуз поступається в конкурентоспроможності вузу-еталону або виробленим характеристикам афективної діяльності, тобто він поставляє менше якості на 1 гривню доходів
> 1	Конкурентоспроможність даної програми вища, значить, на 1 гривню витрат вона приносить більше якості	Якості на 1 гривню доходів приходить більше у даного вузу, чим у вузу-еталону
= 1	Конкурентоспроможність даної програми і програми-зразка рівна	Конкурентоспроможність вузів однакова, тобто на 1 гривню доходів у них однакова якість діяльності

Дуже часто зустрічається ситуація, коли підприємства з високим рівнем ринкової ефективності працюють на межі фінансової ризику, і навпаки, компанії із стабільно високою величиною фінансових резервів мають порівняно низьку конкурентоспроможність.

Таким чином, «зважене» зіставлення чинників конкурентоспроможності і фінансової стійкості дає комплексну картину розвитку вузу в порівнянні з його конкурентами.

Показники фінансової стійкості характеризують ступінь ризику, пов'язаного із способом формування структури власних і позикових коштів, які використовуються для фінансування активів. Вони дають можливість виміряти ступінь стійкості установи у фінансовому відношенні [6].

Недержавні вищі навчальні заклади забезпечують свою фінансову стійкість в основному за рахунок коштів засновників і безпосередньо споживачів, що ставить їх в нерівне положення з державними вузами, яким за допомогою бюджетного фінансування гарантована мінімальна фінансова стійкість.

Показники фінансової стійкості освітньої установи діляться на дві групи [4]:

- абсолютні показники;
- відносні показники.

У таблиці 2. представлені абсолютні показники фінансової стійкості, розрахунок яких проводиться на підставі форми 1 бухгалтерської звітності.

При визначенні типу фінансової стійкості використовується тривимірний показник [6]

$$S = \{S_1(x_1); S_2(x_2); S_3(x_3)\}, \quad (5)$$

де $x_1 = \pm E_a$, $x_2 = \pm E_m$, $\pm E_{\Sigma}$.

Функція $S(x)$ визначається таким чином:

$$S(x) = \begin{cases} 1, & \text{якщо } x \geq 0 \\ 0, & \text{якщо } x < 0 \end{cases} \quad (6)$$

Виділяють чотири типи фінансової стійкості, які показані в таблиці 3.

У таблиці 4 приведені відносні показники фінансової стійкості, їх розрахунок і нормативні величини [6].

Таблиця 2

Абсолютні показники фінансової стійкості

Показник	Символ	Значення
1. Наявність власних оборотних коштів, зокрема:	E_v	Різниця величини джерел власних коштів і величини основних коштів і вкладень
наявність коштів бюджету	$E_{об}$	Різниця величини коштів бюджету і величини основних коштів і вкладень
2. Наявність власних оборотних коштів і довгострокових позикових джерел для формування запасів і витрат	E_m	Сума власних оборотних коштів і довгострокових кредитів і позик
3. Загальна величина основних джерел коштів для формування запасів і витрат	E_c	Сума власних оборотних коштів і довгострокових і короткострокових кредитів і позик
4. Надлишок або нестача власних оборотних коштів	$\pm E_v$	Різниця між власними оборотними коштами і запасами і витратами
5. Надлишок або нестача власних оборотних коштів і довгострокових позикових джерел для формування запасів і витрат	$\pm E_m$	Різниця між власними оборотними коштами разом з довгостроковими позиковими коштами і запасами і витратами
6. Надлишок або нестача основних джерел коштів для формування запасів і витрат	$\pm E_{\Sigma}$	Власні оборотні кошти плюс довгострокові і короткострокові позикові засоби мінус запаси і витрати

Характеристика фінансової стійкості

Фінансова стійкість	Трьохвимірний показник	Використовувані джерела покриття витрат	Коротка характеристика
Абсолютна	$S = (1, 1, 1)$	Власні оборотні кошти	Висока платоспроможність освітнього закладу
Нормальна	$S = (0, 1, 1)$	Власні оборотні кошти і довгострокові кредити	Нормальна платоспроможність, ефективне використання позикових коштів, висока доходність діяльності
Нестійкий фінансовий стан	$S = (0, 0, 1)$	Власні оборотні кошти, довгострокові і короткострокові кредити	Порушення платоспроможності, необхідність залучення додаткових джерел, можливість покращення ситуації
Кризовий фінансовий стан	$S = (0, 0, 0)$	–	Неплатоспроможність, межа банкрутства

Таблиця 4

Відносні показники фінансової стійкості

Коефіцієнт	Характеристика	Розрахунок	Коментар
1. Коефіцієнт автономії	Показує частку власних коштів в загальній сумі коштів підприємства	Відношення джерел власних коштів до суми всіх коштів підприємства	Мінімальне значення 0,5. Це означає, що вуз покриває всі зобов'язання. Значення >0,5 вказує на зростання фінансової незалежності
2. Співвідношення позикових і власних коштів	Показує кількість позикових коштів, залучених на 1 гривню власних коштів	Відношення всіх зобов'язань до власних коштів	Менше 0,7. Перевищення вказує на втрату фінансової стійкості і залежність від зовнішніх джерел
3. Забезпеченість власними оборотними коштами	Показує наявність власних оборотних коштів у вузу, необхідних для його фінансової стійкості	Відношення власних оборотних коштів до загальної величини оборотних коштів	Більше або дорівнює 0,1. Чим вищий показник, тим кращий фінансовий стан
4. Маневреність	Здатність підтримувати рівень власного оборотного капіталу і поповнювати оборотні кошти за рахунок власних джерел	Відношення власних оборотних коштів до загальної величини власних коштів	0,2-0,5. Для вузу показник невисокий унаслідок роду діяльності
5. Коефіцієнт прогнозу банкрутства	Частка чистих оборотних активів у вартості всіх коштів освітнього закладу	Відношення різниці оборотних коштів і короткострокових пасивів до підсумку балансу	Зниження показника свідчить про фінансові труднощі
6. Накопичення зносу	Показує ступінь зносу основних засобів	Відношення амортизаційних відрахувань до первинної вартості основних засобів	Підвищення показника говорить про збільшення застарілих основних засобів

Висновки. Отже, на підставі розрахованих показників і їх значень, що рекомендуються, робляться висновки про ступінь фінансової стійкості освітньої установи.

Висновки про взаємний вплив конкурентоспроможності і фінансової стійкості ґрунтуються на аналізі динаміки показників фінансової стійкості.

Підвищення якісних характеристик освітніх програм і впровадження інноваційних технологій можливе тільки при додаткових вкладеннях. Це спочатку знижує фінансову стійкість вузу, але згодом підвищення конкурентоспроможності призводить до залучення позабюджетних коштів, що укріплює фінансову стійкість.

Оцінка фінансової стійкості необхідна при відкритті нових напрямів освітньої діяльності, яка дозволяє оцінити наявність власних джерел і потребу в залученні нових. Абсолютна або нормальна фінансова стійкість необхідна для обґрунтування повернення кредитів.

В умовах сучасного ринку освітнім установам важко зберігати і підвищувати якість своїх послуг і одночасно мати нормальну фінансову стійкість. Ринок платних послуг тільки починає набирати обороти, причому вибір споживача залишається за державними освітніми установами, що реалізують найбільш якісні і конкурентоздатні послуги і є надійними партнерами.

Відповідно до Закону «Про вищу освіту» вузи отримали право «здійснювати платну діяльність в області освіти і інших областях, якщо це не йде в збиток її основної діяльності». Таким чином, вузи самостійно, крім бюджетних коштів, привертають інші джерела фінансування, тим самим стають повноправними суб'єктами ринкових відносин і залежать від попиту на пропоновані ними послуги.

Для визначення стійкого стану підприємства в економічному аналізі використовується таке поняття, як «точка беззбиткової», яка показує критичний об'єм реалізації продукції. Стосовно освіти слід зазначити, що держава гарантує мінімальний рівень стійкості і покриває частину витрат вузу, при цьому він зобов'язаний виконати державне завдання по підготовці фахівців. Решту частини витрат покривають позабюджетні кошти, і в цій частині можна застосувати розрахунок точки беззбитковості, яка показує той обсяг позабюджетних надходжень, при якому окупаються всі витрати, не покриті бюджетним фінансуванням.

Література

1. Андриенко В. Н. Концепция организации финансового менеджмента в высшем учебном заведении / В. Н. Андриенко, Т. А. Лев. — Донецк : ДонГУ, 1998. — 268 с.
2. Бескид Й. М. Фінансовий механізм вищої школи в умовах ринку / Бескид Й. М. // Фінанси України. — 2003. — № 2. — С. 103—106.
3. Боголіб Т. М. Удосконалення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти / Боголіб Т. М. // Фінанси України. — 2005. — № 2. — С. 113—118.
4. Боголіб Т. М. Система і методи фінансового аналізу фінансово-господарської діяльності ВНЗ / Боголіб Т. М. // Фінанси України. — 2006. — № 5. — С. 52—54.
5. Ван Хори Дж. К. Основы управления финансами: учебник / Ван Хори Дж. К. ; пер. с англ. — М. : Финансы и статистика, 1996. — 800 с.
6. Ковалёв В. В. Финансовый анализ / В. В. Ковалёв. — М. : Финансы и статистика, 1998. — 512 с.
7. Каленюк І. С. Освіта в економічному вимірі: потенціал та механізм розвитку / І. С. Каленюк. — К. : ТОВ «Кадри», 2001. — 326 с.
8. Каленюк І. С. Фінансове управління системою освіти // Освіта і управління / І. С. Каленюк. — Т. 5. — 2002. — № 1. — С. 85—94.
9. Луговий В. І. Управління освітою: навч. посіб. для слухачів, аспірантів, докторантів, спеціалістів з державного управління / В. І. Луговий. — К. : Вид-во УАДУ, 1997. — 302 с.
10. Наказ Головного управління Державного казначейства України від 11.08.98 р. № 63 «Інструкція про порядок використання і обліку позабюджетних коштів бюджетних установ та звітності про них» / Всё про бухгалтерський облік № 92 (272) від 7 жовтня 1998 р. — С. 11.
11. Постанова КМУ від 28 лютого 2002 року №228 «Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторису бюджетних установ // Фінансово-економічний вісник закладів освіти. — №2 (37), лютий 2005 р. — С. 34—50.
12. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: (Монографія) / Т. М. Боголіб. — К. : Т-во «Освіта України», КОО, 2005. — 324 с.
13. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. — 4-те вид., випр. та доп. — К. : Знання, КОО ; Л. : Вид-во Львів. банків. ін.-ту НБУ. — 2002. — 476 с.
14. Яструбський М. Я. Управління фінансовими ресурсами вищих навчальних закладів в умовах трансформаційної економіки України : автореф. дис. ... канд. економ. наук / М. Я. Яструбський. — Ін-т регіон. досліджень НАН України. — Львів, 2006. — 22 с.